

Frenyó Zoltán
A béke filozófiája¹

Az I. világháború magyar
 katonáinak emlékére
 „Mert félrevezették népemet,
 amikor békét hirdettek, noha
 nincs béke.” Ez 13,10

Feltehetően senki nem vitatja, hogy a béke az ember egyik központi kérdése, a bennünket mindig érintő legfontosabb kérdések egyike. A béke átfogó fogalom, s mindenki érezheti, hogy életünk legtöbb tényezőjéhez, rétegéhez, eleméhez köze van. A béke a dolgok legjobbika, *pax optima rerum*, mondta Silius Italicus kétezer éve, éppenséggel a pusztító 2. pun háborúról szóló művében.²

Felvetődik azonban a kérdés: ha bevallottan mindenki a békére vágyik, hogyan lehetséges, hogy a történelem oly tragikusan szűken méri a békét az emberiségnek? Ennél pedig még fontosabb kérdésként merül fel és marad mindig a szemünk előtt az a probléma, hogy lehetséges-e, és ha igen, miképpen, a tartós és szilárd béke rendszerének kialakítása, megvalósítása és megőrzése az emberiség életében.

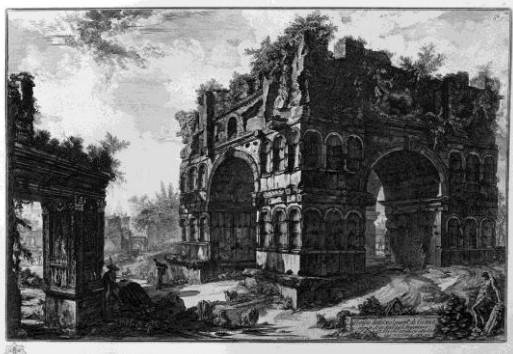
Általános tapasztalat, hogy az emberiség hosszú történelmében elvétve találunk olyan rövid időszakot vagy akár évet, amikor a lakott világ minden pontján béke honolt. Bizonyos szempontból ezért megérthetjük Augustus császárt, aki büszkén hirdette: „Janus Quirinus kapuját, amelyet őseink akarata szerint csak akkor lehetett zárva tartani, amikor a római nép hatalma alá tartozó területeken, szárazon és vízen mindenütt győzelmek árán kivívott béke uralkodik, bár a hagyomány szerint születésem előtt a város alapításától fogva mindössze kétszer volt zárva, főségem éve alatt a senatus háromszor záratta be.”³ Most nem térhetünk ki a Pax Romana messzire vezető kérdésére.⁴

¹ Előadás „A Magyar Tudomány Ünnepe” alkalmából „Oknyomozó tudomány” címmel rendezett konferencián. Tomori Pál Főiskola, Budapest, 2016. XI. 22.; Megjelent: In: Fata Ildikó – Kissné Dr. Budai Rita (szerk.): Oknyomozó tudomány. (Tudományos Mozaik, 13. köt.) Tomori Pál Főiskola, Budapest, 2017. 177-190.

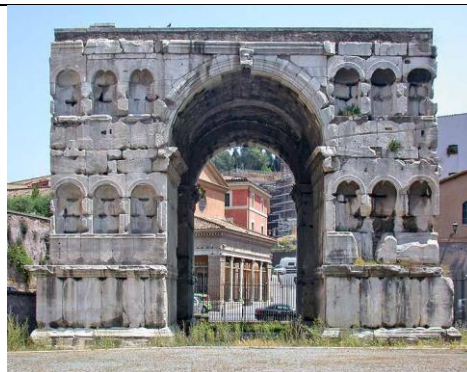
² Silius Italicus: *Punica* XI. 592.

³ *Res gestae divi Augusti. Monumentum Ancyranum.* Antik Tanulmányok, 1. évf. 1954. 323-332. Borzsák István: *Római Történeti Chrestomatia.* Tankönyvkiadó, Bp. 1979. 195.

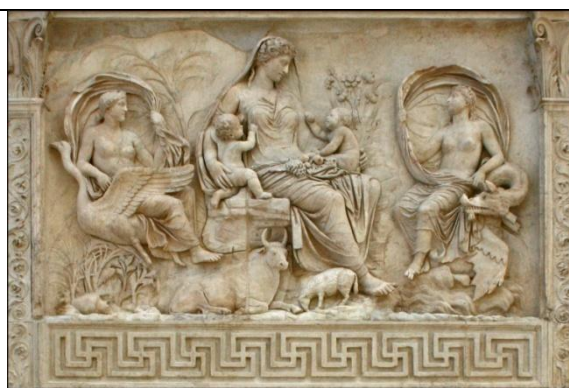
⁴ Adrian Goldsworthy: *Pax Romana. War, Piece and Conquest in the Roman World.* Yale University Press, New Haven & London, 2016.; Wilhelm Nestle: *Der Friedensgedanke in der antiken Welt.* Dietrich, Leipzig, 1938.; Friedrich Klingner: *Virgil und die römische Idee des Friedens.* In Uő: *Römische Geisteswelt* (Leipzig, 1943.), 5. Auflage. Ellermann, München, 1965. 614-644.; Arnaldo Momigliano: *The Peace of the Ara Pacis.* *Journal of the Warburg and Courtauld Institute*, Vol. 5 (1942), 228-231.; Inez Scott Ryberg: *The Procession of the Ara Pacis.* *Memoires of the American Academy in Rome.* Vol. 19 (1949), 77-101.

Giovanni Battista Piranesi (1720-1778): Ianus Kapuja.
Opere di G. B. Piranesi. Paris, 1835-39. 17. köt.
Vedute di Roma, 2. köt. 24. tábla.
Róla: Cs. Dobrovits Dorottya: Piranesi. Bp. 1993.

Ianus Kapuja, Velabrum, Roma

Ara Pacis Augustae, Roma

Erasmus is így panaszkodik: „Tekintsük át az utolsó tíz esztendő történetét. Ne beszéljünk a régi szörnyűséges háborúkról! Van-e a világnak olyan pontja, ahol nem dúlna a legelkeseredettebb háború szárazon és vízen? Melyik az a földrész, amelyet ne áztatott volna ezalatt keresztény vér? Melyik folyót nem festett pirosra az elhullott emberek százainak a vére? És szégyellem elmondani – fűzi hozzá-, a harcmódor ma vadabb, mint a régi zsidóké volt, bármely pogány népé, vagy akár a vadállatoké.”⁵

Míg tehát az ember szüntelenül azzal szembesül, hogy az egy ideig fennálló békeállapot törékeny, felfeslik, megszűnik, tehát voltaképpen nem volt igazi béke, mégis, paradox módon állandó törekvésünk marad, amelytől egyszerűen nem tekinthetünk el, hogy valamely tényezőre, különösen az emberi nem értelmességére hivatkozva, az emberi ész segítségével híva, s minden szereplő belátásában reménykedve megcélizzuk a béke átfogó megszerkesztését. Ennek a törekvésnek klasszikus gondolkodói példája Immanuel Kant „Az örök békéről” című könyve.

⁵ Erasmus: A béke panasza. Budapest Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet, Budapest, é. n. 69-70.

A béke feltételeiként és létrehozóiként természetesen egyéb tényezők is számításba jönnek. Ilyenek az érdekegyesítés, a helyes elrendezés, a kölcsönösség, az igazságosság, továbbá az emberbarátság, a szolidaritás, a társas érzés, voltaképpen az emberi élet minden fontosabb eleme vagy síkja.

Vérzivataros történelmünkben beláthatatlanul sok megnyilatkozást találunk, amelyben nemes lelkek a béke után sóvárognak, a háború borzalmaival szembeállítva leírják a béke eszményi állapotát, a béke által teremtett bőséget és boldogulást. Utóbbiak összetartozását jeleníti meg Képhiszodotosznak Eirénét és Plutoszt ábrázoló szobra. Tibullus pedig így fohászkodik a Békéhez: „Áldott Béke, jövel, jobbodban búzakalással, / s tündöklő öledet lepje gyümölcs özöne.”⁶ Izaiás próféta a messiási ország békéjét így érzékelteti: „Akkor majd együtt lakik a farkas a báránnyal, és a párduc együtt tanyázik a gödölyével. Együtt legelészik majd a borjú s az oroszlán, egy kis gyerek is elterelgetheti őket. (...) Sehol nem ártanak, s nem pusztítanak az én szent hegyemen.” (Iz 11,6-9)

Eiréné és Plutosz, a Béke és a Bőség.
Idősebb Képhiszodotosz athéni szobrának
(Kr. e. 375 után) római másolata,
Glyptothek, München, 219.

A háborút és a békét általában együtt emlegetjük, a kettőt fogalompárként szoktuk használni, s a békét közkeletű módon a háború után következő állapotként képzeljük el. Ha megfontoljuk, beláthatjuk, hogy ez a felfogás tulajdonképpen félrevezető. „Így beszélnek: 'Békesség, békesség', noha nincsen békesség.” (Jer 6,14) Lássuk, milyen esetek képzelhetők el háború és béke viszonyában!

⁶ Tibullus: A béke dicsérete. Szepešsy Tibor (szerk.): Római költők antológiája. Európa, Bp. 1964². 218-219.; Ld. még: Hahn István: Antik békeutópiák. Világosság XXV. 1984. 8-9. 466-474.

A régi mondás szerint „Pax, pax clamatur, sed pax per bella paratur”, vagyis: „Béke, béke, kiáltozzák, de a béke a háború által készül”. Hugo Grotius kétes módon, de tulajdonképpen a tényekhez híven leszögezi: „A háborút a béke céljából indítják.”⁷ Sokat emlegetik továbbá Vegetius elvét, amely szerint: „Si vis pacem, para bellum”, azaz: „Ha békét akarsz, készülj a háborúra!”⁸

Maga a téma, a két elv elemzése Platónra megy vissza, aki kijelenti: „Nem lehet sem jó politikus (...) sem tökéletes törvényhozó, ha nem inkább a béke kedvéért szabályozza a háborús viszonyokat, semmint a háború kedvéért a békés viszonyokat.”⁹ Platón azonban itt felteszi a következő kérdést is, s ezzel a lényeg felé irányítja a gondolkodást: „S vajon azt választanánk-e, hogy inkább az egyik párt győzelme s a másik pusztulása árán álljon helyre a viszály után a béke, vagy pedig, hogy *kiengesztelődéssel* jöjjön létre a barátság és a béke?”¹⁰

Vajon mennyire lehet igaz tehát, hogy háborúból béke származzék? A válaszhoz folytassuk most vizsgálódásunkat a mitológia és az etimológia terén! A Béke a görög mitológiában Hésziodosz szerint Eiréné, Zeusz és Themisz leánya, a Hóráknak, a természeti rend és a harmónia istennőinek egyike, Eunomiának, a törvényességnek, és Dikének, az igazságosságnak a testvére. Az eiró (εἰρῶ) görög jelentése: megállapodom (ugyanakkor eiróneia alakoskodást jelent). Eiréné római megfelelője Pax. Az ebben rejlő latin ige jelentése ismét: megegyezem (pango 3, paciscor 3, vö. pactum). A szó származása érthető, de bizonyos értelemben félreviszi, illetve leszűkíti a fogalmat, mert a háborút követő megállapodást, a háború utáni háború-nélküliséget jelenti.

Egyébként a magyar „béke” szó származtatása bizonytalan. A nyelvészek a szót általában ismeretlen eredetűnek tekintik; egyesek összefüggésbe hozták különböző török nyelvek „köt”, továbbá „erős” szavaival, másoknak erre vonatkozóan mind hangtani, mind jelentéstani szempontból fenntartásaik vannak.¹¹ Ismét mások szerint a szó eredeti jelentése a

⁷ Hugo Grotius: A háború és a béke jogáról, I-III. Akadémiai Kiadó, Bp. 1960. I. köt. 169.

⁸ Eredetileg: Qui desiderat pacem, bellum praeparat. Aki békét kíván, készüljön a háborúra. Vegetius De re militaria III. Bevezetés. Másik cím: Epitoma rei militaris. A hadtudomány foglalatja. Magyarul: Hahn István: A hadművészet ókori klasszikusai. Zrínyi, Bp. 1963. 797.; Az idézet előzményei az antik auktoroknál találhatóak, akik óvnak a hamis békétől és a káros nyugalomtól: Epaminondas ezt mondta Meneclidesnek: „Félrevezetted beszédeddel polgártársaidat, ha eltántorítod őket a küzdelemtől. A nyugalom ürügyén ugyanis a szolgaságot kedveltetted meg velük. Hiszen háború szüli a békét. Akik hosszan akarják élvezni a nyugalmat, azoknak sokat kell a háborúban forgolódniuk.” Cornelius Nepos: Epaminondas 5,4. Híres férfiak. Európa, Bp. 1984. 97.; „Nem a békét nem akarom én, hanem a béke nevével álcázott háborútól rettegek. Ezért, ha élvezni kívánjuk a békét, háborút kell viselnünk; ha lemondunk a háborúról, sosem fogjuk élvezni a békét.” Cicero: Philippica 7. 6. Európa, Bp. 1990. 157.

⁹ Platón: Nomoi 628 d-e. Törvények. Platón Összes Művei. Európa, Bp. 1984. (PÖM) III 443.

¹⁰ Platón: Nomoi 628 b. Törvények, PÖM III 442. Kiemelés: F. Z.

¹¹ Bárczi Géza: Magyar szófejtő szótár. Trezor Kiadó, Bp. 1991. 18.

„nyugalom” lehetett.¹² Bár itt a fogalom tartalma figyelemreméltó, nem látjuk be, hogy ezen a szinten miért indokoltabb egy szót származtatottnak tekintve egy másikkal magyarázni, mint történetesen fordítva, vagy egyszerűen önállónak tekinteni.

Tovább követve a háborúból eredő úgynevezett „béke” lehetőségének kérdését, vegyük szemügyre Clausewitz-nek a háborúról írt klasszikus művét¹³ és az ebben kifejtett tanait! Clausewitz szerint „a háború az erőszak aktusa, hogy akaratunkat rákényszerítsük ellenfelünkre”, a háború katonai célja pedig az ellenség harcképtelenné tétele.¹⁴ Clausewitz előbb abszolút és valóságos háborút, utóbb megsemmisítő és korlátozott háborút különböztetett meg egymástól.¹⁵

Carl von Clausewitz (1780-1831)

Bármelyik esetet vegyük is, mivel a háború célja az ellenség harcképtelenné tétele, ebből a háború végeztével győzelem-vereség, fegyverletétel, ezt követően pedig nem a jól elrendezettség békéje, hanem békediktátum, az ebből fakadó kirablás és elnyomás, ennek nyomán a gyűlölet és rossz emlékezet következik.¹⁶ (A győztes önmérsékletére, a pacifikálás talán egyetlen lehetőségére alig akad példa.¹⁷ Egyéb lehetőség lehet a közös érdek egy összeállás történelmi pillanatában.) A történelem egyrészt az így kialakult éles helyzeteknek a

¹² Zaicz Gábor (szerk.): Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete. Tinta Kiadó, Bp. 2006.

¹³ C. von Clausewitz: Vom Kriege, 1834.; Magyarul: A háborúról. Bp. 1892. 1917. Göttinger, Veszprém, 1999.

¹⁴ Perjés Géza: Clausewitz. Magvető, Bp. 1983. 232. 233.

¹⁵ Perjés, i. m. 262-270.; Ld. még: Tóth I. János: Clausewitz a háború lényegéről. Létünk, 2014/3. 25-41.

¹⁶ Ld. pl.: John Maynard Keynes: A békeszerződés gazdasági következményei (1920). Európa, Bp. 1991.; Francesco Nitti: Nincs béke Európában (1921). Pallas, Budapest, 1923²; Francesco Nitti: A béke (1925). Pallas, Budapest, 1925.; Fritz Dickmann: Der Westphälische Frieden (1959). Aschendorff, Münster, 1998.; Wood, R. Derek: The Treaty of Nanking. Journal of Imperial and Commonwealth History (London), 24. No. 2. May, 1996. 181-196.

¹⁷ A klasszikus elv: „Tu regere imperio populos, Romane, memento, / hae tibi erunt artes, pacique imponere morem, / parcere subiectis et debellare superbos.” Vergilius: Aeneis, VI. 851-853. „A te feladatod, római polgár, kormányozni a népeket hatalommal; ez a te mesterséged; rájuk kényszeríteni a béke műveit, megbocsátani a hódoltaknak, s leigázni az elbizakodottakat.” Virgil Aeneise. Fordította Gyurits Antal. III. füzet. Lampel, Budapest, 1865³. 231.; „Ám a te mesterséged, római, az, hogy uralkodj, / el ne feledd – hogy békés törvényekkel igazgass, / és kíméld, aki meghódol, de leverd, aki lázad.” Lakatos István fordítása. Magyar Helikon, Budapest, 1973. 258.

rétegeiből, sorából és visszahatásaiból áll. Ehhez annyi járul hozzá, hogy a történelem – mondhatni: „bölcse”, avagy jobb híján – ebben a folyamatban a mérséklődés, a nem-végletesség, a kiegyenlítés, a tompulás és a soktényezős átalakulás jegyeit is felmutatja.

Az elmondottak után néhány megkülönböztetést kell tennünk. Milyen értelmet nyer a béke a világ/természet síkján, evilágon túli vonatkozásban, logikai szempontból, valamint az ember világában?

A béke nem a nyugalom maga. A nyugalom logikai fikció. Evilágon túli szempontból, mivel ez időn, téren, kiterjedésen kívüli dimenzió és nem ismert struktúra, a béke: projekció és metafora. A nyugalom nem is a világ jellemvonása, mert a világ elve az állandóság és a változás dialektikus egysége. Mondhatni, a nyugalom, a mozdulatlanság a síri nyugalom (rFriedhof - temető, „békeudvar”). Kérdés, van-e értelme a természetben békéről beszélni. Úgy tűnik, nincs, mert a „békés táj” és hasonló megannyi antropomorf kifejezés és képzet. A világban létrendről és rendezettségéről jogos beszélni. A béke kifejezetten az emberi világhoz tartozik.

Ebben az emberi világban a béke két – nem egyenrangú – fogalmát kell megkülönböztetnünk egymástól. 1) Az egyik a fegyvernugvás, a háború-nélküli állapot, amit az előbb leverésként és a békétlenség szülőjeként jellemeztünk. 2) A másik az elrendezettség elve. Az, ami a metafizikában a létrend, az emberi életben (mindig korlátozott módon) a béke. Ez nem statikus rend, nem megállás, hanem rendeltetés szerinti igazságos és arányos elrendezés, szubsztancia szerinti bontakozás, azaz entelekhia, az adekvát és autentikus egyéni és közösségi létezés folyamata. Ez a helyzet a legkevésbé pusztá békeszerződés, hanem összhangban álló működés, egyetértésben folyó fennállás, időleges elrendezettség. S nem kezdődik, hanem kialakul.

A békét azonban ritkán szokták így felfogni, hanem közkeletűen inkább szerződésként értik.¹⁸ Az emberek jó szerződéseket várnak, s szüntelenül csalódnak, amikor egyoldalú szerződéseket kapnak. Innen nézve azonban jobban érthető, hogy mi az, ami lehetséges, s mi az, ami nem valósítható meg a történelemben, az államok kapcsolatában, közös életünkben. Ezt az alábbiakban három gondolkodó eszméin keresztül szeretném vázlatosan megvilágítani.

¹⁸ Kardos Gábor: Békeszerződések a nemzetközi jogban. Rubicon, 1997/2. A szerző rámutat egy súlyos problémára: „A nemzetközi jog mai felfogása szerint – amely az erőszak alkalmazásának és az azzal való fenyegetésnek a tilalmára épül – a háború lezárása érdekében alkalmazott fegyveres kényszer az agresszorral szembeni legitim eszköz. Így a békeszerződés kivétel az erőszak hatására kötött szerződések között, mivel minden egyéb, akár az állam, akár képviselői elleni erőszak hatására létrejött szerződés semmisnek tekintendő. Sőt, határt megállapító szerződés (tehát általában békeszerződés) esetében a nemzetközi szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezmény szerint még a szerződéskötés körülmények alapvető megváltozására sem lehet hivatkozni!”

Szent Ágoston (354-430) a béke kérdését egyrészt összekapcsolja az igazság elvével¹⁹, másrészt a béke tartalmát a következőképpen állapítja meg: a béke a rend nyugalma²⁰. Ágoston az „Isten városáról” című művének 19. könyvében hosszan értekezik a béke és a háború kérdéseiről²¹. Itt megkülönbözteti egymástól az igazságtalan és az igazságos háborút²². A végső állapotot illetően megjegyzi, hogy ezt örök békeként emlegetik, holott inkább örök életnek kellene nevezni²³.

Ágoston megemlíti, hogy mindenki békét akar, de sokan alávetés utáni diadalmas békét, ami nem az igazi béke²⁴. A továbbiakban kifejti: „A gonoszok békéjét (...) nem lehet békének nevezni”. Figyelemreméltó, hogy ezzel kapcsolatban rámutat a történelem sajátos természetére, az egyoldalúságok bizonyos kiegyenlítődésére: „Szükségszerű viszont, hogy ami visszajára fordult, az is békességben legyen azoknak a dolgoknak valamiféle részében és részével, amelyekben létezik, vagy amelyekből áll: másképpen egyáltalán semmi sem létezhetne.”²⁵ Ágoston azután megkülönbözteti a földi békét és a mennyei békét, s hangsúlyozza, hogy a földi békére is feltétlenül törekednünk kell²⁶.

¹⁹ Ld. pl.: „Omnes qui gaudetis de pace, modo verum iudicate!” Augustinus: Psalmus contra partem Donati. J-P. Migne (szerk.): Patrologia Latina, 43. 23.

²⁰ „Pax omnium rerum tranquillitas ordinis.” Augustinus: De civitate Dei, XIX. 13.

²¹ A kérdés átfogó feldolgozása: Harald Fuchs: Augustin und der antike Friedensgedanke. Untersuchungen zum neunzehnten Buch der Civitas Dei. Weidmann, Berlin, 1926. 1965²; Timo J. Weissenberg: Die Friedenslehre des Augustinus. Theologische Grundlagen und ethische Entfaltung. Kohlhammer, Stuttgart, 2005.; Kenneth B. Steinhauser: Die Friedenslehre des Augustinus. Augustinian Studies 37. 2006/2. 298-301.; Joachim Laufs: Der Friedensgedanke bei Augustinus. Untersuchungen zum XIX. Buch des Werkes 'De civitate Dei'. Hermes, 27. Steiner, Wiesbaden, 1973.; Wilhelm Geerlings: Augustin und der antike Friedensgedanke. In: Gerhard Binder – Bernd Effe (Hrsg.): Krieg und Frieden um Altertum. Wissenschaftlicher Verlag Trier, 1989. 191-203. = In: Klaus Graber (Hrsg.): Erfahrung und Deutung von Krieg und Frieden. Fink Verlag, München, 2001. 63-81.; Stanislaw Budzik: Doctor pacis: Theologie des Friedens bei Augustinus. Tyrolia, Innsbruck, 1988.; Christian Wode: Die Bestimmung wahren Friedens für Aurelius Augustinus. Grin Verlag, München – Ravensburg, 2010.

²² Augustinus: De civitate Dei, XIX. 7.; Schmal Dániel: Szent Ágoston az igazságos háborúról. Magyar Filozófiai Szemle 38, 1994/1-2. 11-32.; Orozco, Jorge Medina: Az igazságos háború fogalma Szent Ágostontól. Katekhon 2004/1. 101-112.; David A. Lenihan: The Just War Theory in the Works of Saint Augustine. Augustinian Studies 19 (1988) 37-70.; Uő: The Influence of Augustine's Just War: The Early Middle Ages. Augustinian Studies 27:1 (1996) 55-94.; Stevenson, W. R.: Christian Love and Just War. Moral Paradox and Political Life in St. Augustine and his Modern Interpreters. Mercer University Press, Macon, GA, 1987.; Berit Van Nestle: Cicero and St. Augustine's Just War Theory. Classical Influences on a Christian Idea. Thesis. University of South Florida, 2006.; Holmes, Robert L.: St. Augustine and the Just War Theory. In: Gareth B. Matthews (ed.): The Augustinian Tradition. University of California Press, Los Angeles, 1999. 323-344.; Langan, John: The Elements of St. Augustine's Just War Theory. In: Babcock, W. (ed.): The Ethics of St. Augustine. Scholars Press, Atlanta, Georgia, 1991. 169-191.; Markus, Robert A.: Saint Augustine's views on the "Just War". In: W. J. Sheils (ed.): The Church and War. Blackwell, London, 1983. 1-13.; Mattox, John Mark: Saint Augustine and the Theory of Just War. Continuum, London – New York, 2006.; Robert W. Dyson: St. Augustine of Hippo. The Christian Transformation of Political Philosophy. Continuum, London – New York, 2005. 116-141.; Szalay Miklós: A háború fogalma a keresztény erkölcsstudományban. Budapest, 1942.; Ladocsi Gáspár: Keresztény katona az egyházatyák korában. Tanítvány, 1999/3. 15-21.; Silvia Clavadetscher-Thürlemann: Pólemos dikaios und bellum iustum. Versuch einer Ideengeschichte. Juris Verlag, Zürich, 1985.

²³ Augustinus: De civitate Dei, XIX. 11.

²⁴ Augustinus: De civitate Dei, XIX. 12.

²⁵ Augustinus: De civitate Dei, XIX. 12.

²⁶ Augustinus: De civitate Dei, XIX. 17.

Szent Ágoston a béke kérdését átfogó perspektívában így helyezi el: „A test békéje részeinek kiegyensúlyozott rendje; az ésszel nem bíró lélek békéje az ösztönök rendezett nyugalma; az ésszel bíró lélek békéje a megismerés és a cselekvés rendezett összhangja; a test és a lélek együttesének békéje a rendezett élet és a lelkes lény épsége; a halandó ember és Isten közötti béke az örök törvény alá rendezett hitbeli engedelmisség; az emberek egymás közötti békéje a rendezett egyetértés; a család békéje az együtt élők rendezett egyetértése a parancsolást és engedelmeskedést illetően; a városközösség békéje a polgárok rendezett egyetértése a parancsolást és engedelmeskedést illetően; a mennyei város békéje a legmagasabb szinten rendezett és egyetértő közösség Isten élvezetében és egymás Istenben való élvezetében; a béke minden dologban a rend nyugalma. A rend pedig a hasonló és különböző dolgok mindegyikének helyét kijelölő elrendezés.”²⁷

Szent Ágoston elemzéseinek végeredményeként megállapíthatjuk, hogy a béke három kategóriáját különbözteti meg egymástól: 1) a gonoszok békéje, 2) az igazak földi békéje, 3) az igazak mennyei békéje. Amire törekedhetünk, a második eset; az igazak földi békéje tökéletlen, mulandó, de reális.

Aquinói Szent Tamás (1224/5-1274) mindenekelőtt nagy összegző művének, a *Summa Theologiae*-nek második részében foglalkozik mind a béke, mind a háború kérdésével.²⁸ Előbbi helyen kifejti, hogy minden lény (valamilyen fajta) békére törekszik. Tamás szerint három eset lehetséges: 1) látszólagos és 2) valódi, azon belül 2a) tökéletes és 2b) tökéletlen békéről lehet szó. Az első a háborúzó saját érdek szerint békéje. Ami a többit illeti, ezt írja: „Mivel a valódi béke csak valódi jóban lehetséges, ahogy kétféleképpen lehet birtokolni a valódi jót: tökéletesen és tökéletlenül, ugyanúgy kétféle a valódi béke. Az egyik a tökéletes béke, amely a legfőbb jó tökéletes élvezetében áll. (...) Ez minden eszes teremtmény végső célja. (...) A másik a tökéletlen béke, amely itt e földön lehetséges.”²⁹

Végeredményben megállapíthatjuk, hogy Aquinói Szent Tamás vizsgálódásainak eredményeképpen a béke három kategóriája áll előttünk: 1) a látszólagos béke, 2) a tökéletlen valódi béke, és 3) a tökéletes valódi béke. Ez az osztályozás tartalmilag egybevág Szent Ágoston felfogásával. Tamás szerint a tökéletlen valódi békére törekedhetünk. Tamás hozzáteszi, hogy e tökéletlen valódi békéhez a kegyelem, a jóakarat és az igazságosság szükséges, és nagyon sok dolog zavarja földi megvalósulását.

²⁷ Augustinus: *De civitate Dei*, XIX. 13.

²⁸ Thomas Aquinas: *Summa Theologiae*, II-II. 29. 1-4.; II-II. 40.

²⁹ Thomas Aquinas: *Summa Theologiae*, p. II-II. q. 29. a. 2.

Marsilius Patavinus: Defensor Pacis (Paduai Marsilius: A béke védelmezője, 1324)
Kódex, 1400 körül. Freiburg, Franziskanerkloster, Ms. 28.

Fél évezreddel később, sok más traktátus (Paduai Marsilius, Thomas Hobbes, Hugo Grotius, Abbé de Saint-Pierre³⁰ és mások politikai filozófiai és jogfilozófiai művei³¹) után, az újkor egyik jellegzetes alkotásaként született meg Immanuel Kant (1724-1804) „Az örök békéhez” (1795) című munkája. A könyvet magyarra Babits Mihály fordította az I. világháború végén.³² Sajátos szelleme miatt a könyvnek nagy irodalma keletkezett.³³

³⁰ Abbé de Saint-Pierre: Az örökbéke-tervezet foglalata (1729). Kriterion, Bukarest, 1979.

³¹ Horst Zettel: Pax Dei. Anmerkungen zu einer Friedensbewegung des Mittelalters. In: Hans-Jürgen Häbler – Christian von Heusingen (Hrsg.): Kultur gegen Krieg. Königshausen & Neumann, Würzburg, 1989. 239.; Somlyói Tóth Tibor: Mennyei béke, földi háború. A háború keresztény megítélése a középkorban. Világosság XXV. 1984/2. 98-105.; Johan Galtung: Theories of Peace. Oslo, 1967.

³² Immanuel Kant: Az örök béke. Új Magyarország Rt. Budapest, 1918.; Immanuel Kant: Az örök békéhez. Európa, Budapest, 1985. Az alábbiakban zárójelben ennek a kiadásnak az oldalszámaira utalunk.; Ld. még: Babits Mihály: Kant és az örök béke. Nyugat, 1918. 16. sz. = Babits Mihály: Ezüstkor. Tanulmányok. Athenaeum, Budapest, 1938. 118-130.; Hermann István: A béke gondolata a klasszikus német filozófiában. Világosság (25) 1984. 7-8. 499-507.; Bertók Rózsa: Egy aktuális utópia – Immanuel Kant: Az örök béke. Bp., Európa, 1985. Magyar Filozófiai Szemle (31) 1987. 2. 392-394.; Genest, Hartmut: Kant az örök békéről. Magyar Filozófiai Szemle (35) 1991. 4-5. 709-730.; Kelemen János: Kant, Babits és az örök béke. Holmi (6) 1995. 1. 62-65.; Szávai János: A béke viszonylagossága. (Platón, Kant, Babits, Martin du Gard.) Vigilia (60) 1995. 5. 337-343.; Habermas, Jürgen: Az örök béke kanti eszméje – kétszáz év távlatából. Világosság (37) 1996. 7. 42-53.; Infranca, Antonino: Kant „Örök béke” című írásának paradoxonjai. Magyar Filozófiai Szemle (42) 1998. 1-3. 193-212.; Molnár Máté: Kant és az örök béke. Hadtörténelmi Közlemények (114) 2001. 2-3. 448-454.; Jobbágy József: Az örök béke a pusztaság határain belül. Kellék, 2004. 24. sz.

³³ Otfried Höffe (Hrsg.): Immanuel Kant: Zum ewigen Frieden. Akademie Verlag, Berlin 2011³.

Immanuel Kant (1724-1804)

Kant az észről és az erkölcsről vallott nézeteit kívánja érvényesíteni a politikai filozófia területén. Megkülönbözteti az ember természeti állapotát, amelyhez a háborút köti, s a jogfejlődésen keresztül az ember valóban civilizált/kulturált állapotát, amelyhez a békét rendeli. Megállapítja: „A békeállapot az emberek között, akik egymás mellett élnek, nem természeti állapot, status naturalis. A természeti állapot inkább a háború állapota.” „A békeállapotot tehát először intézményileg létesíteni kell.” (17)

Kant megkülönbözteti a fegyverszünetet és a békét (7), s megállapítja, hogy a békeszerződés nem vet véget a háborús állapotnak (28). A békéhez törvényesség kell, és szerinte köztársasági alkotmány szükséges. Kant ezután megfogalmazza a békeszövetségről alkotott elképzelését:

„Az ész a legmagasabb erkölcsi törvényhozó hatalom trónjáról a háborút, mint jogi (? sic) folyamatot, teljességgel elítéli, a békeállapotot ellenben közvetlen kötelességgé teszi; ezt pedig a népeknek egymás közötti szerződése nélkül sem létesíteni, sem biztosítani nem lehet. Ennélfogva kell lennie egy különös fajtájú szövetségnek, amelyet békeszövetségnek (foedus pacificum) nevezhetünk. Ez a békeszerződéstől abban lenne különböző, hogy ennek rendeltetése csak egy háborút, amazé azonban minden háborút egyszer s mindenkorra befejezni. (...) A föderalitás ezen eszméjének lassankint minden államra ki kell terjednie. S ez az út elvezet az örök békéhez.” (28-29)

A folyamat Kant látomása szerint a természetnek mintegy a célszerűsége. Nem az emberek erkölcsi javításáról van szó, hanem arról, hogy a természet az önző hajlamokkal az észre alapított akarat segítségére jön. (45-46), s az állam az erők kölcsönös kiegyenlítését végzi el. Kant azt vallja: „A természet ellenállhatatlanul akarja, hogy végre a jogé legyen a hatalom.” (47) Kant szerint szükséges az egyesített akarat kollektív egysége (55), s a

törvényes állapot szükségképpen erő által veszi kezdetét (55). Felfogásában a jogállam nem a jólétre és a boldogulásra irányul, hanem tartalma a tiszta jogi kötelességben áll. (68)

Ami magának a békének a fogalmát illet, azt szűrhetjük le, hogy Kant kettős felosztásban gondolkodik. Egyfelől tételezi a természeti önző állapotot, másfelől a moralitáson és kötelességen alapuló jogállamot és békeszövetséget.

Ahelyett, hogy a kis mű különös elemeit tovább forgatnánk, a megértést elősegíti, ha Babits Mihály esszéjéből elolvasunk két értelmező bekezdést. Az egyik így hangzik: „Azt, hogy a békegondolat utópisztikus és kivihetetlen, az emberi ész matematikai bizonyossággal belátni nem képes. (...) Mindaddig pedig, amíg ez teljes matematikai pontossággal bebizonyítva nincs – ahogyan sohasem lehet –, bármennyire nem hinnénk is az örök béke megvalósulásában, kényszerülünk annak legalább halvány vagy távoli lehetőségét megengedni. Addig azonban, amíg ez a lehetőség – bármily kicsi is különben – fennáll, alig megbocsátható bűnt követ el az emberiség ellen, aki ezt a lehetőséget kételyek kifejezése és hangoztatása által gyengíti.”³⁴

Másszóval, kanti szellemben azt lehet mondani, hogy a béke lehetősége valódi antinómia: mondható, hogy lehetséges, s mondható, hogy nem lehetséges. Semmi nem igazolja, és semmi nem cáfolja teljesen ezeket az eseteket. Bárhogyan van is, posztulálni lehet és kell. Ez az emberi paradoxon.

Senyei Károly (1854-1919): Béke
Budai Vár

³⁴ Babits Mihály: Kant és az örök béke. Ezüstkör, i. m. 125.

Babits Mihály másik fontos megállapítása írása végén a következő: „Meg kell azonban gondolni, hogy a feladat, melyet Kant itt maga elé tűzött, csak ennyi volt: Megmutatni a békegondolat megvalósításának lehetőségét és módját a *mai* szellemi és erkölcsi feltételek mellett, tehát a *jelenlegi* ideológia keretein belül. Ezért ennek az ideológiának bírálata Kant nem is bocsátkozik, habár egyáltalán nem csinál titkot belőle, hogy azt a legsúlyosabban elítéli.”³⁵

Ami Kant politikai filozófiáját illeti, ismerünk ennél kevésbé megértő hangokat is.³⁶ Ilyen Oriana Fallaci, aki Kant álláspontjának egyik gyenge pontjára utalva egyenesen kijelenti: „1795-ben Immanuel Kant publikált egy demagóg tanulmányt 'Az örök béke' címmel. Demagóg, mert anélkül, hogy bármiféle tiszteletet mutatott volna az ember történelme és a szembeötlő tények iránt, ragaszkodott azon nézetéhez, hogy a háborúkat monarchiák kezdeményezik, és kész. Ergo, a köztársaságok elhozzák majd a békét.”³⁷

Az utóbbi évszázadban a békemunka áttekinthetetlen méretűvé növekedett, békemozgalmak, béketanácsok, békeszervezetek, a békét kutató tudományos és politikai intézetek megszámlálhatatlan tömege keletkezett, a békéről szóló szakirodalom beláthatatlan és feldolgozhatatlan nagyságúra duzzadt. Mindazonáltal úgy tűnik föl, hogy az említett szervezetek súlyos korlátok között működnek, perspektívaik általában nem elég mélyek és szélesek, hatókörük pedig elégtelen.

Az a benyomás alakulhat ki továbbá a szemlélőben, hogy a béke kérdését az egész korszakban inkább szaktudományos kérdésként, a biztonságpolitika, a leszerelés, a nemzetközi jog önmagában fontos, értékes és nélkülözhetetlen műfajain keresztül közelítik meg, de alig akad, aki a kérdést filozófiai mélységeiben meri és kívánja megragadni.³⁸ Ez

³⁵ Babits Mihály: Kant és az örök béke. Ezüstkör, i. m. 130.

³⁶ Bohn, Jochen: Ewiger Krieg der Ansprüche. Kritik der freiheitsrechtlichen Friedensphilosophie Kants. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. Vol. 99. No. 4. Oktober 2013. 462-474.; Negretto, Gabriel L.: Kant and the Illusion of Collective Security. Journal of International Affairs, 46. 1993. No. 2.; A korszakról ld.: Hans-Bert Reuvers: Philosophie des Friedens gegen friedlose Wirklichkeit. „Gerechter Krieg” und „Ewiger Friede” im Zeitalter der französischen Revolution. Pahl-Rugenstein Verlag, Köln, 1983.; Ferencz Enikő: Kozmopolitizmus a felvilágosodás korában és ma, avagy Kant békeelmélete 200 esztendő távlatából. Erdélyi Múzeum, 2011/73. 3-4. füzet, 51-68.

³⁷ Oriana Fallaci: Az értelem ereje (2004). Művelt Nép Könyvkiadó, Bp. 2016. 19.

³⁸ Néhány ilyen mélyenszántó mű: Schlochauer, Hans Jürgen: Die Idee des ewigen Friedens. Ein Ueberblick über die Entwicklung und Gestaltung des Friedenssicherungsgedankens. Bonn, 1953.; Fromm, Erich – Herzfeld, Hans – Grossmann, Kurt Richard (Hrsg.): Der Friede. Idee und Verwirklichung. Festgabe für Adolf Leschnitzer. Schneider, Heidelberg, 1961.; Bönisch, Alfred: Elements of the Modern Concept of Peace. Journal of Peace Research, 18. 1981/2. 165-173.; Hans-Jörg Sandkühler: Prolegomena einer Philosophie des Friedens. Wissenschaft & Frieden, 1985/2.; Köváriné Ignáth Éva: A demokratikus béke koncepciója az új nemzetközi rendszerben. In: Balogh Péter – Bartus Tamás – Dobos András – Forgács Attila – Nagy Beáta – Szűcs Anita (szerk.): 60 éves a Közgazdaságtudományi Egyetem. A Jubileumi Tudományos Konferencia alkalmából készült

utóbbira kiváló példa Maurice Blondel katolikus filozófus, aki a béke filozófiájáról írott művében többek közt továbbviszi Szent Ágoston békefogalmát. Blondel ezt írja: „A rend mozgásban lévő nyugalma érdemli csak meg az aktív és tartós béke nevet”, s csak a „mozgásban lévő egyensúly” tud utat mutatni az állandó megoldás felé.³⁹

Úgy véljük, hogy ilyen szükséges perspektívát a maga sajátos helyzetében általában leginkább a keresztény tanítás, az egyházi tanítóhivatal képvisel.⁴⁰ Az ide sorolható megnyilatkozások központi dokumentuma XXIII. János pápa „Pacem in terris”, azaz „Békét a földön” kezdetű nevezetes enciklikája (1963).⁴¹

XXIII. János pápa: Pacem in terris

Néhány elméleten keresztül láthattuk a béke realitásának problematikusságát, köztes jellegét és nyugtalanító természetét. Ezért végezetül azt mondhatjuk, hogy mindaddig, amíg az emberiség közösségi, egyetemes megoldást nem tud kialakítani a béke problémájára, szem előtt tarthatjuk a klasszikus kínai filozófia sajátos egyéni-kozmikus perspektívában megfogalmazott tanítását is. A kanonikus Nagy Tanítás bevezetőjében ezeket az emelkedett sorokat olvashatjuk:

tanulmányok. Társadalomtudományi Kar, Budapest, 2008. 173-182.; Törő Lajos: Az erőszak, a háború és a béke XX. századi kérdései. PhD értekezés, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Bp. 2003.

³⁹ Maurice Blondel: *Lutte pour la civilisation et philosophie de la paix*. Flammaron, Paris, 1939. 6. Vö.: Benkő István: Maurice Blondel béke-filozófiája. *Vigilia*, XXXVI. 1971/2. 97.

⁴⁰ Robert Henry Miller: *The Christian Philosophy of Peace*. 1935. *Review & Expositor* 32. 1935/3. July, 255-263.; Johnson, R. C.: *The Influence of Religious Teaching as a Factor in Maintaining Peace. Path to Peace. A Study of War, Its Causes and Prevention*. Ed. by Victor Hugo Wallace. Melbourne, 1957. 336-349.

⁴¹ XXIII. János pápa: *Pacem in terris*. Szent István Társulat, Bp. 1963.; Kiadva továbbá In: Zsigmond László (szerk.): *Politikai és szociális enciklikák*, II. köt. ELTE BTK, Bp. 1970. 297-346.; Mérvadóak Mihelics Vid korabeli elemzései: XXIII. János pápa békeenciklikája. *Vigilia*, 1963/5.; Három francia teológus a békeenciklikáról. *Vigilia*, 1963/6.; A *Pacem in terris* és a katolikus dialógus. *Vigilia*, 1964/5.; A *Pacem in terris* első évfordulóján. *Új Ember*, 1964. ápr. 12.

„A régiek, amikor világossá akarták tenni a fényes erényt az egész égalattiban, először rendet teremtettek a fejedelemségükben. Amikor rendet akartak teremteni a fejedelemségükben, először rendbe tették a családjuk ügyeit. Rendbe akarván tenni a családjuk ügyeit, először tökéletesítették saját magukat. Tökéletesíteni akarván saját magukat, először egyenessé tették a szívüket. Egyenessé akarván tenni a szívüket, először tisztává tették a gondolataikat. Tisztává akarván tenni a gondolataikat, először fejlesztették a tudásukat. Tudásukat pedig úgy fejlesztették, hogy tanulmányozták a dolgokat. Ha megvizsgáltuk a dolgok természetét, tudásunk a legmagasabb fokra emelkedik. Ha tudásunk a legmagasabb fokra emelkedett, akkor gondolataink őszintévé válnak. Ha gondolataink őszintévé válnak, akkor szívünk egyenessé lesz. Ha szívünk egyenessé lett, akkor tökéletesítjük magunkat. Ha tökéletesítettük magunkat, akkor rend lesz a családjunkban. Ha rend lesz a családjunkban, akkor jó kormányzás van a fejedelemségben. S ha jó kormányzást teremtettünk a fejedelemségben, akkor az égalattiban békesség uralkodik.”⁴²

Picasso: Békegalamb, 1961.

⁴² Tőkei Ferenc (szerk.): Kínai filozófia, Budapest, 1980. I. köt. 180-181.